

KŪLGRINDŲ, MEDGRINDŲ IR ŽEMGRINDŲ KLAUSIMU

Zenonas Baubonis

Kūlgrindos, medgrindos ir žemgrindos (apie pastarąsias duomenų mažiausia) sudaro atskirą archeologijos paminklų grupę. Deja, jos dar nebuvo susilaukusios apžvalginio straipsnio, be to, ir tyrinėti pradėtos tik paskutiniais metais.

Auksčiau minėtais terminais vadinami turintys strateginę gyvybinę reikšmę keliai, grįsti akmenimis, rąstais arba pilti žemėmis ir einantys per pelkes, upes ir pelkėtas jų pakrantes arba ežerus.

Jos žinomos ne tik Lietuvos TSR teritorijoje, bet (iš žinučių Šaltiniuose) ir Baltarusijoje, Kaliningrado srityje, viena Latvijoje, tačiau registruojamos tik Lietuvoje.

Dėl duomenų stokos sunku kalbėti apie tikslią kūlgrindų, medgrindų ir žemgrindų chronologiją. Prūsų genčių teritorijoje jos žinomos jau nuo pirmųjų mūsų eros amžių (TLE, 1986, p. 423). Lietuvoje, kaip rodo paskutinių metų atradimai, šie paminklai atsiranda kiek vėliau: Kernavės (Širvintų raj.) medgrinda datuojama IV-VII m. e. a. (A. Luchtanas, 1987). 1984 m. Burbiškių-Reistrų-Darčių k. (Šilalės raj.) kūlgrindoje rasta dalis įmovinio ietigalio. Jo išlikęs įmovo ilgis 16,5 cm, įmova ties lūžiu yra rombo formos. Pagal V. Kazakevičių, tokie ietigaliai priskiriami 3 potipiui ir Vakarų Lietuvoje randami neretai. Jie datuojami VII-IX a. (V. Kazakevičius, 1979). Vadinasi, dabartiniais duomenimis, kūlgrindų ir medgrindų atsiradimą ir naudojimą Lietuvos TSR teritorijoje reikia atkelti į vidurinę ir vėlyvąją geležies amžiaus lai-

koterpius. Nesabejojant, kad jos naudotos ir vėliau.

Iki šiol apibūdinti šiems paminklams literatūroje vyravo terminas "kūlgrinda". Tai žemaitiškas sudurtinis žodis, reiškiantis "akmenų grindys". Terminas naudojamas sąlyginai, kadangi atspindi tik vieną iš keleto grindimui naudotų medžiagų. Ateityje, tikslumo dėlei, reikėtų naudoti ir kitus, anksčiau minėtus terminus.

Savo paslėptingumu, neperprasta tiesimo technika šie paminklai seniai atkreipė liaudies dėmesį, išsiliejusį gausiuose pavadinimuose. Jų tiesimas buvo priskirtas mitinėms būtybėms, bei vėlesniems istoriniams įvykiams, susijusiems su švedų ir prancūzų ekspansijomis.

Kaip neatsiejama senovės Lietuvos kelių dalis ir patikimas apsaugos įrenginys, kūlgrindos, medgrindos ir žemgrindos anksti pakliuvo į rašytinius šaltinius. XIV a. pabaigos kryžiuočių kelių aprašymuose (J. Jurginis, 1983. p. 8-10) minimus Yžnės upės "tiltą" galima teptinti su Padievičio (Šilalės raj.) (LKPS, 1973. p. 178) kūlgrinda, o Vernės upės – gal būt, su Rešketonių k. (Plungės raj.) (P. Tarasenko, 1928. p. 224) neišku iš kokios medžiagos darytu keliu,ėjusiu per pelkes. Apie kelią per pelkes tiesimą XIV a. pabaigoje rašo ir J. Strijkovskis (A. Jonynas, 1964. p. 111).

Duomenų apie šių paminklų buvimą pėgausėja nuo XIX a. pabaigos, augant susidomėjimui istoriniu palikimu. Daugelis iš jų yra tik trumpos žinutės. Pirmasis šias žinutes surinko F. Pokrovskis (Ф. Покровский, 1899).

Daug dėmesio kūlgrindoms ir medgrindoms skyrė L. Kšivickis, nemažai jų aplankydamas, o Alkupio k. (Šilalės raj.) kūlgrindą netgi keliose vietose atidengęs (L. Kšivickis, 1928. p. 69).

Remdamasis ankstesne literatūra, periodika, žvalgomųjų išvy-

kų duomenimis ir kitais šaltiniais, žinias apie juos paskelbė P. Tarasenko (P. Tarasenko, 1928).

Daug medžiagos apie aprašomus paminklus sukauptė Valstybės archeologijos komisija (toliau VAK). Medžiagoje pateikti smulkesni kūlgrindų, medgrindų ir žemgrindų aprašymai su liaudies pavadinimais ir pavadinimais.

Remiantis VAK, Kauno Vytauto Didžiojo vardo muziejaus ir kitais duomenimis, 1938 m. sudarytas "Senovės paminklų sąrašas". Į jį įtraukti ir minėti paminklai.

Po Antro Pasaulinio karo ši paminklų grupė nesusilaukė didesnio dėmesio. Tik dalis jų buvo įtraukta į 1969 m. "Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašą", o vėliau, žvalgomųjų ekspedicijų metu, kai kurių nesuradus, į 1972 m. sąrašą įtraukta dar mažiau. (LKPS, 1973) kai kurios kūlgrindos buvo pripažintos sunaikintomis, brastomis arba kitais ne archeologijos paminklais. Dabar sąrašė liko 5 kūlgrindos ir 1 medgrinda.

Paskutiniaisiais metais pagaliau ir ši archeologijos paminklų rūšis susilaukė archeologų tyrinėjimų. 1983 m. Mokslų Akademijos Istorijos instituto (vad. V. Urbanavičius) jau tyrinėtas Obelių (Ukmergės raj.) grindinys, susijęs su laidojimo paminklais (V. Urbanavičius, 1983). Vilniaus Valstybinis universitetas (vad. A. Luchtanas) tebetyrinėja Kernavės (Širvintų raj.) medgrindą (A. Luchtanas, 1987).

Renkant medžiagą apie kūlgrindas, medgrindas ir žemgrindas, archeologinėje medžiagoje ir literatūroje pavyko aptikti 63 objektus. Bet tai ne galutinis skaičius. Dalis jų jau gali būti sunaikinta, kiti, galbūt, yra vėlyvi keliai ir nebus priskirti šiai paminklų grupei. Dar kitą dalį, galbūt, bus galima priskirti prie istorinių brastų. Ribą tarp brastos ir kūlgrindos sąvokų dar labai

neaiški. Pavyzdžiui, iš šaltiniuose rastų duomenų apie 10 brastų per upelius matyti, kad pusė iš jų yra bent dalinei grįstos akmenimis. Be to, dėl duomenų stokos neaišku, ar grindinys nejo ir toliau pakrante, kuri galėjo būti ir pelkėta. Kita pusė brastų yra prie piliakalnių ir alkakalnių ir tarnavo panašioms tikslams, kaip ir kūrgrindos, medgrindos ir žemgrindos, sudarydamos neatsiejama archeologijos paminklų komplekso dalį. Be to, Žemaitijoje daugelis brastų vedinamos kūrgrindomis, ir atvirkščiai, kartais kūrgrindos, medgrindos ar žemgrindos šaltiniuose figūruoja kaip brestos.

Lietuvos TSR teritorijoje šiais paminklais gausiausias regionas – etnografinė Žemaitija. Pusė jų yra 11-oje jos rajonų. Likusiuose regionuose pasiskirstę maždaug vienodai po 5-10. Tokio skirstymo priežastys ne visai aiškios. Galbūt, didele dalimi tai sąlygojo gamtinės sąlygos.

Suskirstius aprašomus objektus pagal gamtines kliūtis, per kurias juos tekdavo tiesti, pasirodė, kad daugiausia jų pelkėtose vietose – 38. Jeigu pridėjus tuos paminklus, kurie eina laukuose (5) ir miškuose (2), nes ankačiau ir jie, turbūt, buvo pelkėtose vietose, iš viso su pelkėmis susijusios 45 kūrgrindos, medgrindos ir žemgrindos. Likusios 3 nurodytaėjus per ežerą, 10 per upelį, 1 per belą. Keleto objektų gamtinė kliūtis šaltiniuose neužfiksuota.

Šaltiniuose, esamais duomenimis, iš 63 objektų – 34 yra prie archeologijos paminklų. Daugiausia jų prie piliakalnių – 23. Iš šio skaičiaus 2 yra tarp dviejų piliakalnių, 2 tarp piliakalnio ir sąly ežeruose, 1 tarp piliakalnio ir akmens, 1 tarp piliakalnio ir alkakalnio. Toks kūrgrindų, medgrindų ir žemgrindų gausumas leidžia spėti, kad dalis jų buvo sudėtinė piliakalnių gynybinės sistemos dalis.

Likusieji paminklai susiskirstę taip – 3 prie alkakalnių, 2 nuo mitologinių akmenų, 2 netoli pilkėpių, 2 tarp kaimų, 1 ejo iki dabartinės miško "Naujienu" sūkštelės (pagal pavadinimą ten apsisistodavo į medžioklę atvykęs didysis kunigaikštis Vytautas). Šie duomenys rodytų, kad minėti paminklai naudoti ir pagonybės kulto ribose, turbūt, jau buvusioms po krikščionybės įvedimo, kurioms buvo būtinas slėptumas. Remiantis paskutinių metų Obelių kėpinyno tyrinėjimų duomenimis matyti, kad jos naudotos ir laidojimo paminklų teritorijoje, susijusių su vandeniu.

Iš ko buvo daromos kūrgrindos, medgrindos ir žemgrindos galime spręsti iš 44 aprašymų.

Daugiausia yra kūrgrindų – 27. 10 jų konstrukcija aprašyta plačiau.

Viršutinė važiuojamoji jų dalis padaryta iš lygiai sugrįstų nedidelių 10-20 cm skersmens, retkarčiais ir didesnių lauko akmenų. Kartais po grindiniu yra dar vienas ištisinis (Alkupio k. Šilalės raj.) arba dalinis grindinys (Daugų mst. Alytaus raj.), kuris sutvirtina viršutinį. Matyt, jeigu pelkė būdavo labai klampi, reikėdavo daryti šiam grindiniui pagrindą ir sutvirtinimą. Dabartiniais duomenimis, pagrindas buvo daromas trejopai. Tai arba 50-80 cm storio netvarkingai sumestos leuko akmenų sluoksnis (Karūžiškės k., Padievičio k. Šilalės raj.), arba į pelkę sumesti kelmai, šakos ir rąstigeliai (Obelių k. Ukmergės raj.), arba gana sudėtinga konstrukcija, kaip kad Alkupio k. kūrgrinda (Šilalės raj.). Be dviejų eilių grindinio po juo ejo smėlio sluoksnis, o dar giliau pušinių skersai klotų rąstelių eilė. Kūrgrindui sutvirtinti iš šonų, ejo pušinių polių eilės, kitur naudoti akmenų pleištai (Daugų mst. Alytaus raj.). Poliais tvirtinta ir Burbiškių-Reistrų-Dargių (Šilalės raj.) kūrgrinda, bet tik iš atitekančios upelio pusės, be

to neišku ar visu jos ilgiu, ar tik per upelį. Poliai buvo tiek tiek išlinde virš grindinio paviršiaus, kas neleido iškrypt iš kelio ir pristabdė jos užnešimą dumblo. Tam tarnavo ir abipus kūrgrindų iškasti grioviai (Kerūžiškės k. Šilalės raj.; Petrikaičių k. Kretingos raj.). Kartais kūrgrinda sudaro 30 cm ir daugiau pakilimą, kas taip pat apsaugodavo nuo dumblo (Piliakalnio k. Kapsuko raj., Petrikaičių k., Sūdėnų k. Kretingos raj.).

Medžiais grįstų grindinių – medgrindų yra kur kas mažiau – 7.

Jų konstrukcija paaiškėjo iš 1967 m. kasinėjimų Kernavėje (Sirvintų raj.). Grindinys padarytas iš 10–12 cm skersmens pušinių rąstelių, kurių plotis 2,40 cm. Jis tiestas tiesiog ant pelkės paviršiaus be pagrindo.

Prie Šiaulių miesto piliakalnio einančios medgrindos, taip pat, buvo darytos iš rąstelių (neišku kokio storio), kurie prislėgti akmenimis.

Pagal aprašymus, žemgrindos darytos iš rąstų, akmenų ir žemių (Varnupių k. Kapsuko raj.), pilti akmenimis su žemėmis (Šimšų k., Tolučių k. Kelmės raj.; Sūdėnų k. Kretingos raj.) arba pilti iš žemių (Piliakalnio k. Kapsuko raj. Martininkų miške, Ukmergės raj.).

Kūrgrindų, medgrindų ir žemgrindų ilgis tiesiogiai priklausė nuo gamtinės kliūties ilgio, pasirenkant minimalų jos įveikimo nuotolį. Trumpiausi grindiniai (3–4 m) ėjo per upelius (dalį kurių, galbūt, reikia priskirti istorinėms brastoms), o ilgiausios per pelkes (nuo 100 m iki kelių kilometrų).

Kelių plotis užfiksuotas 16 aprašymų. Daugelis jų grįsta akmenimis. Pagal vežimų ešų plotį etnografiniais (A. Vyšniauskaitė, J. Loniauskaitė; 1977, p. 145–146) ir archeologiniais (J. Jablonskis, 1974) duomenimis galima išskirti tris grupes.

1. Iki 1,5 m – 3. Tokio pločio kūrgrindos, turbūt, buvo naudojamos eiti pėsčiomis arba jojant.

2. 2–3 m – 7. Jomis buvo galima vežinėti vežimais, prislėnkinti dviems jojikams.

3. 4–6 m – 6. Šiomis kūrgrindomis buvo galima prislėnkinti ir dviems vežimams. Susisiekiama jomis, tur būt, buvo judrus, todėl šios kūrgrindos nebūtinai buvo slėptos.

Medgrindoms šis kūrgrindų skirstymas netinka. Didesnis rąstų plotis buvo reikalingas sumažinti grimzdai, nes medgrindos buvo tiesiamos tiesiog ant pelkės, be pagrindo.

Baigiant norisi pažymėti, kad dėl duomenų stokos nemažai streipsnyje išdėstytų minčių yra hipotetinės. Tik nauji archeologiniai tyrinėjimai patvirtins jas ar paneiks.

LIETUVOS VĒLYVŪJŲ PILIAKALNIŲ SĄRAŠAS

Gintautas Zabiela

Nagrinėjant Lietuvos feodalinės valstybės susidarymą, svarbią reikšmę turi vėlyvieji piliakalniai. Ant jų stovėjusios medinės pilys buvo gimstančios feodalų klasės atramos taškai. XIII–XV a. pradžioje šios pilys pastojė kelią priešams.

Vėlyvieji piliakalniai savo išpūdinga išore anksti patraukė tyrinėtojų dėmesį. Suregistruoti žinomi Lietuvos piliakalniai, sukaupė gana gausi archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Tai suteikia galimybę plačiau apžvelgti vėlyvuosius piliakalnius, turimais duomenimis pamėginti juos išskirti iš visų piliakalnių. Tokio bandymo Lietuvos archeologijoje nebuvo, todėl reiktų aptarti kriterijus, kodėl tas ar kitas piliakalnis priskiriamas vėlyviesiems: